

*Kulturalne i literackie konteksty relacji
chorwacko-węgierskich w XIX i XX wieku*

STRESZCZENIE

Narody chorwacki i węgierski przez ponad osiem stuleci egzystowały w granicach wspólnego organizmu państwowego. Funkcjonowanie w strukturach jednej złożonej całości polityczno-społecznej – datowane na lata 1102-1918 – znacząco determinowało kształt relacji chorwacko-węgierskich nie tylko podczas trwania unii, ale także (choć już w innej formie) po jej zakończeniu. Płaszczyzny wzajemnego oddziaływania obejmowały w istocie wszelkie aspekty życia politycznego, społecznego i kulturalnego sąsiadujących ze sobą krajów. Specyfika związku – *inter alia* jego długość, odmienność językowa i etnogenetyczna partycypantów – sprawia, że współistnienie obu narodów jawi się jako swego rodzaju fenomen.

Okres wspólnego bytowania Chorwatów i Węgrów można podzielić na dwie wyraźne fazy: pierwszą – znamionującą ścisłą współpracę, wynikającą najpierw z bezpośredniego zagrożenia ze strony osmańsko-tureckiej, później natomiast związaną z reprezentowaniem wspólnych interesów w politycznej walce z monarchią habsburską; drugą – stojącą pod znakiem silnego zaostrzenia stosunków na linii Zagrzeb – Budapeszt, będących rezultatem intensyfikujących się węgierskich dążeń hegemonistycznych oraz rosnącej samoświadomości narodowej potęgującej rozbieżności interesów politycznych obu stron. Apogeum konfliktu chorwacko-węgierskiego nastąpiło w okresie rządów Kálmána Tiszy (1875-1890), a później także po objęciu stanowiska bana chorwackiego przez hrabiego Károlyya Khuen-Héderváryego (1883-1903). Napięcia między oboma narodami istniały jednak jeszcze długo po rozpadzie Austro-Węgier. Dezintegracja starego porządku geopolitycznego, do której doszło po pierwszej wojnie światowej wymusiła naturalnie zmianę profilu interesujących nas kontaktów – nastąpiło diametralne pogorszenie stosunków, które ulegały poprawie dopiero wraz z liberalizacją sfery politycznej.

Niniejsza rozprawa stanowi próbę analizy i opisu zagadnień wyekscerpowanych z nader bogatego katalogu problemów kulturalnych i literackich relacji chorwacko-węgierskich. Punkt wyjścia dla rozważań stanowią wybrane chorwackie teksty kultury powstałe przede wszystkim w XIX i XX wieku, w których swe odzwierciedlenie znalazły interakcje zachodzące pomiędzy oboma narodami. W toku badań prześlędzony został zarówno wieloaspektowy wpływ relacji chorwacko-węgierskich na twórczość literacką, jak i projekcja w niej obrazu tychże relacji. Inherentną część wyводу tworzy szeroka prezentacja wielu kontekstów badanego materiału źródłowego – między innymi historycznego, politycznego, społecznego i kulturalnego. Uwzględniono ponadto niezwykle ważną rolę autorów analizowanych dzieł – ich życiorysów, osobistych doświadczeń i wyborów światopoglądowych odbijających się (w mniej lub bardziej bezpośredniej formie) w warstwie ideowej tekstów.

Rozprawa składa się z czterech rozdziałów, przy czym pierwsze dwa pełnią funkcję wprowadzającą, natomiast dwa kolejne stanowią zasadniczą część refleksji nad zawartym w tytule pracy problemem. Rozdział pierwszy i drugi poświęcony został syntetycznej prezentacji stosunków pomiędzy interesującymi nas narodami od ich początków do XVIII wieku przez pryzmat wspólnych toposów międzykulturowych – należą do nich na przykład bitwa pod Mohaczem czy obrony twierdzy Szigetvár. Następne dwa rozdziały stanowią opis i analizę wybranych aspektów relacji chorwacko-węgierskich immanentnie związanych z wydarzeniami polityczno-społecznymi, które znalazły swą literacką egzemplifikację w wielu utworach (nie tylko) *belles lettres* powstałych w XIX i XX wieku. Na warsztat wzięto więc między innymi teksty Ivana Mažuranića (*Hrvati Mađarom. Odgovor na proglašnje njihove od ožujka mjeseca i travnja 1848./A' Horvátok a' Magyaroknak feletet az 1848-ik Mártzius és Április magyar híredetményekre*), Ljudevita Vukotinovića Farkaša (*Štitonoša. Pripovědka iz XVI. věka*), Mirko Bogovića (*Frankopan*), Eugena Kumičića (*Urota zrisko-frankopanska*), Ksavera Šandora Gjalskiego (*Znanstvein heureka Mazalji Miška* oraz *Izlet Grinczinger Pál-a na Magyar tenger*), Živko Bertića (*Oszlics Szilárd i njegov certifikat iliti jedan sasvim obični događaj na željeznici*), Mariji Jurić Zagorki (*Kako je bilo*), Miroslava Krležy (*Zastave, Sprovod u Theresienburgu* czy *Ivan Križovec*).

Problematyka węgierska obecna w dziełach wymienionych pisarzy pojawia się zawsze w historycznym i/lub politycznym uwikłaniu. Dyskurs utworów powstałych w dziewiętnastym stuleciu stanowi *sui generis* barometr aktualnych stosunków chorwacko-węgierskich. Jedną z form ich prezentacji jest ściśle ukierunkowana interpretacja określonych

motywów wybranych z inwentarza wspólnych doświadczeń historycznych, inną – komentarz bieżących wydarzeń politycznych i społecznych częstokroć ukrytych pod maską satyry czy ironii. Teksty napisane w XX wieku w sporym stopniu odwołują się do dziejów wspólnych – dokonują rewizji utrwalonych w narodowym imaginariu tradycji, mitologemów i stereotypów oraz rozrachunku z politycznymi praktykami stosowanymi przez obie strony w okresie narzuconej przez realia dziejowe koegzystencji. Utwory poddane analizie reprezentują szerokie spektrum gatunków literackich i szereg ich odmian gatunkowych. Pierwiastki węgierskie – *sensu largo* – ujawniają się na niemal wszystkich poziomach tekstu. W części dzieł (dotyczy to na przykład utworów Ivana Mažurancića czy Miroslava Krležy) efekty kontaktów ze środowiskiem węgierskim – osobistych relacji z tamtejszymi twórcami, kulturą, lekturą tekstów autorstwa madziarskich pisarzy – przejawiają się w postaci zespołów motywów, elementów poetyki, składni czy stylistyki zaczerpniętych bezpośrednio z przestrzeni węgierskiej. Podjęto także próbę naszkicowania paraleli w chorwackim i węgierskim procesie historycznoliterackim już po zerwaniu wielowiekowej unii.

Rozpad imperium habsburskiego nazaczył dotychczasową topografię Europy Środkowopółdniowej szeregiem zmian – najważniejszym z nich było wyznaczenie nowych granic geograficznych, a co za tym idzie – ukonstytuowanie się nowych państw legitymujących się nową strukturą społeczno-polityczną. Rozbiciu w sferach terytorialnej i kulturowej uległy ponadto poszczególne homogeniczne dotąd grupy narodowościowe. W rozprawie starano się więc również zarysować typologię chorwackiej mniejszości narodowej, która pozostała w części przynależącej do Węgier – z uwzględnieniem jej działalności kulturalnej i literackiej pełniących bardzo ważną rolę w ponownym ożywieniu kontaktów chorwacko-węgierskich na tych płaszczyznach.

SUMMARY

Nations of Croatia and Hungary existed within one state for over eight hundred years. This coexistence – dated 1102-1918 – determined the shape of Croatian-Hungarian relations not only during the union but also after it ended. Interactions involved different aspects of political, social and cultural life of the neighbouring countries. The character of this connection – inter alia its longness, differentiation of languages and entogenetics – makes the coexistence of both nations phenomenal.

The period of the Croatian-Hungarian synchronicity can be divided into two noticeable phases: the first one indicates close collaboration. It occurred from the direct threat from Ottoman Turkish side. Later, it was connected with the mutual interests in fight against the Habsburg Monarchy; the second one was a phase of a strong conflict between Zagreb – Budapest because of the intense hegemonic endeavours of the Hungarians. The national self-awareness only contributed to the differentiation of the political interests on both sides.

The high point of the Croatian-Hungarian conflict occurred during the reign of Kálmán Tisza (1875-1890), and later when earl Károly Khuen-Héderváry (1883-1903) became a ban of Croatia. Tensions between nations existed long after the Austro-Hungary's collapse. Disintegration of the old geopolitical order (which took place after the World War I) imposed a natural change in conflict engaging. The dealings got worse and they started to change only with liberalisation of the political space.

The aim of the paper is to analyse and describe the chosen matters concerning cultural and literary aspects of Croatian-Hungarian relations. The starting point for the analysis constitute the selected Croatian texts of culture which came into being mostly in the 19th and 20th century. I also investigated multidimensional impact of the Croatian-Hungarian relation on the literary output. Moreover, the presentation of historical, political, social and cultural contexts, among other things, constitutes an inherent part of the dissertation. The exceptionally important role of the authors of the analysed works was included, as their biographies, personal experiences and world view selections reflected on the text's ideological layer.

The paper is divided into four chapters. The first two chapters include the introductory information. They present the relations between the two discussed nations from the very beginning of their existence to 18th century. The presentation was based on intercultural toposes regarding e.g. the Battle of Mohács or the Battle of Szigetvár. The two last chapters

constitute an essential part of the thesis. There is a description and the analysis of the selected aspects of the Croatian-Hungarian relation. Those are immanently bound with the socio-political affairs present in belles lettres i.e. written in the 19th and 20th century. Literary works chosen for comparison are texts written by: Ivan Mažuranić (*Hrvati Mađarom. Odgovor na proglase njihove od ožujka mjeseca i travnja 1848./A' Horvátok a' Magyaroknak feletet az 1848-ik Mártzius és Április magyar híredetményekre*), Ljudevit Vukotinović Farkaš (*Štitonoša. Pripovjeka iz XVI. vjeka*), Mirko Bogović (*Frankopan*), Eugen Kumičić (*Urota zrisko-frankopanska*), Ksaver Šandor Gjalski (*Znanstvein heureka Mazalji Miška oraz Izlet Grinczinger Pál-a na Magyar tenger*), Živko Bertić (*Oszlics Szilárd i njegov certifikat iliti jedan sasvim obični događaj na željeznici*), Marija Jurić Zagorka (*Kako je bilo*), Miroslav Krleža (*Zastave, Sprovod u Theresienburgu czy Ivan Križovec*).

Hungarian issues in abovementioned literary works are presented always in the historical and/or political aspect. Discourse of texts written in the 19th century constitutes *sui generis* barometer of the current relations between Croatia and Hungary. We can either interpret certain historical motives or commentate on current political and social affairs, often hid by satire and irony. Texts written in the 20th century to a great extend refer to common history of both nations; they reassess traditions, mythical characters and stereotypes rooted in the national imagination but they also settle the political practices used by the both sides in the time of their coexistence. The analysed works represent the broad spectrum of literary genres and its variations. Hungarian elements – *sensu largo* – are exposed in almost every layer of the text. In some of the literary works (e.g. Ivan Mažuranić or Miroslav Krleža texts) contacts with the Hungarian environment – that is personal relations with their authors, culture and pieces of literature – evince as motives, elements of poetics, syntax or stylistics taken directly from the Hungarian surrounding. What is more, there was made the attempt to sketch parallels in the Croatian and Hungarian historico-literary process already after the disintegration of the long-lasting union.

The collapse of the Habsburg Empire indicated big changes in the topography of Central and South Europe – one of the most important was to set new geographical borders. It led into constituting of the new countries with brand new socio-political structure. Furthermore, some of the ethnic groups were territorially and culturally damaged. That is why the dissertation covers also the typology of the Croatian minority groups, which came into existence on the Hungarian land. Its cultural and literary activity was described, as it played a major role in bringing again Croatian-Hungarian contacts to life.